

DIHOTOMIA MATURITATE – IMATURITATE ÎN ROMANUL *FERDYDURKE* ȘI *JURNALUL* LUI WITOLD GOMBROWICZ

SIMINA PÎRVU

West University of Timișoara

simina.pirvu80@e-uvt.ro

Title: “Maturity – immaturity dichotomy in Witold Gombrowicz' novel *Ferdydurke* and in *Journal*”

Abstract. The individual identity crisis became an obsessive theme of the central-european literature, lived intensively in this space. From this point of view, Central Europe, around 1900, has a series of authors - Gombrowicz, Schulz, Kusniewicz, Svevo -, in whose writings one can observe the construct of this crisis. In this period appeared many journals, memoirs, autobiographical novels of polish, hungarian, romanian, czech, serbian, austrian writers who tried to redesign their identity through writing. Thus, adolescence, immaturity become successful narrative topics in the central-european literature, due to the fact that they could bring forward the vulnerabilities of this region, such as problematic identity, the moments of crisis, the liminal nature of it. One of these central-european writers is the polish Witold Gombrowicz, who exploited the theme of adolescence, of immaturity in his writings – both in his *Journal* and in the novel *Ferdydurke*. The aim of our study is to discuss the dichotomy – maturity / immaturity which appears in these writings mentioned above. It will also analyse and compare the narrative perspective featured in these two fictions, because the *Journal*, despite its name, has the nature of a literary text.

Keywords: *central-european literature; identity; maturity; immaturity; crisis;*

„Crizele de identitate individuală (în toată diversitatea lor) devin obiect pre-dilect al investigației științifice, al psihopatologiei, dar mai ales temă obsedantă a literaturii central-europene, în primul rând deoarece se constituie într-o realitate tragică, trăită cu o intensitate distinctă în acest spațiu”¹.

Din acest punct de vedere, Europa Centrală din jurul anului 1900 dă o serie de scriitori - Gombrowicz, Schulz, Kusniewicz, Svevo -, în ale căror proze se poate observa „cum se construiește, dar mai ales cum intră în criză un tip distinct de identitate individuală, cea determinată psihologic. Eroi cu o copilărie traumatizată, cu «Oedipi» nerezolvați, dominați fie de un model patern autoritar, fie de o prea puternică matrice feminină, persoane/personaje debilitate fizic sau fragilizate afectiv, complexate. Subiecți în permanentă «criză de creștere», refuzând (uneori cu disperare, alteori cu melancolie) să iasă din vârsta incertă, de trecere și, implicit de criză, care e adolescența, acești bărbați percep maturizarea ca pe un proces dureros. Feminizați, incapabili de orice tip de decizie ordonatoare, de cele mai multe ori devirilizați sau având oroare de formele vitalității, sublimându-și energia în

¹ Adriana Babeți, *Introducere în geografia literară a Europei Centrale*, Timișoara, Editura Tipografia Universității de Vest din Timișoara, 1998, p. 51.

creație sau contemplare estetică, nevrozați, anorexici, blocați sexual sau invertiți, misogini sau doar spernogini, ei descriu un prototip pe care Europa Centrală din jurul anului 1900 l-a generat intens în realitate, dar l-a și pus în pagină, fie transfigurându-l artistic, fie teroretizându-l”².

În această perioadă, Europa Centrală a fost invadată de jurnale, memorii, romane autobiografice ale scriitorilor polonezi, maghiari, austrieci, români, cehi, sârbi, croați, care încercau, astfel, să își găsească identitatea, să o reconstruiască prin scris. Dacă ar fi să ne întrebăm care este motivul pentru care acești scriitori recurg la jurnal, răspunsul ni-l oferă Adriana Babeți: „Un semn al crizei? Fără doar și poate. L-a cunoscut, de altfel, întreaga Europă. Însă aici, în centrul ei (...) această criză a identității individului și a comunității, a atins intensități nemaiîntâlnite”.³

Jurnalele care valorifică această stare de criză predomină printre cărțile scriitorilor din Europa Centrală. Starea de criză este, așa cum observă Cornel Ungureanu, „una a pre-simțurilor, dar și simțurilor <«rătăcite»> care sesizează boala, finalul, dezastrul, apocalipsa. Jurnalele acestor scriitori propun sisteme de autoanihilare. Ei vor să se autodistrugă <«în limba lor»>: să traducă în limbajul lor propriu discursul autodesființator”⁴. Acesta adaugă, referindu-se la jurnalele unora dintre acești scriitori, că „tot ce dă identitatea e, încă o dată, devalorizat”⁵.

Fiind teme ale modernității, adolescența, imaturitatea devin teme de succes în literatura central-europeană, având capacitatea de a înfățișa punctele vulnerabile ale acestei regiuni, cum ar fi identitatea problematică, momentele de criză, caracterul liminal. Perioada adolescenței este una a căutării propriiei identități, a oscilării între vârsta copilăriei și cea a maturității. În studiul său, *Adolescența și Europa Centrală la începutul secolului al XX-lea. Investigarea numitorilor comuni*, Raluca Bembe remarcă faptul că „perioada dinaintea ceremonialului de trecere sau, în versiunea modernă, dinaintea maturității este o perioadă caracterizată de încercarea de definire a identității și de depășire a statutului nedefinitiv în cadrul societății. Pe de altă parte, perioada adolescenței este una necesară pentru atingerea maturității”⁶.

Unul dintre scriitorii central-europeni care a valorificat această temă a adolescenței, a imaturității, în scrierile sale, este polonezul Witold Gombrowicz, al cărui itinerar estetic poate fi rezumat de peripețiile prin care trece eroul primului său roman, *Ferdydurke*, apărut în 1937, „un traseu ezitant și echivoc între cupluri de noțiuni contradictorii (ca ordine-libertate, vârstă adultă-adolescență, cultură-natură)”⁷.

În acest roman, un scriitor se găsește pus într-o lume haotică a școlilor de către un profesor diabolic care dorește să-l readucă la copilărie. Inițial publicat în Polonia în 1937, *Ferdydurke* (care nu înseamnă nimic în limba poloneză), a fost

² Adriana Babeți, *op. cit.*, pp. 80-81.

³ *Ibidem*, p. 85.

⁴ Adriana Babeți, Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Memorie, paradis, apocalipsă*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 519.

⁵ *Ibidem*, p. 519.

⁶ <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=397594>, accesat în data de 21 ianuarie 2018.

⁷ Marius Lazurca, în *Europa Centrală. Memorie, paradis, apocalipsă*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 366.

considerat scandalos și subversiv de către naziști, staliști și regimul comunist polonez și a fost oficial interzis în Polonia timp de decenii. Cu toate acestea, a rămas una dintre cele mai influente opere ale literaturii europene din secolul al XX-lea; peste ani, varianta în limba spaniolă a fost foarte bine primită de către public. „Înainte de război, *Ferdydurke* trecea drept găngăveala unui nebun, întrucât într-o perioadă de exuberanță a creației și elan al puterii de stat, cartea prea le strica atmosfera festivă. Astăzi, când Mutra și Popoul s-au făcut simțite poporului în mod dureros, cartea a fost ridicată la rangul de satiră și de critică în gura mare, cum altfel, de parcă aș fi un Voltaire! Astăzi se afirmă că este o carte plină de înțelepciune, opera unui raționalist lucid, care judecă și dojenește cu premeditare, o operă aproape clasică și bine cumpănită!”⁸, mărturisește acesta în paginile *Jurnalului*, la două decenii distanță.

Perspectiva naratorului ca un adult, transportat înapoi la vârsta de 17 ani, forțat să privească lumea și ocupanții săi prin ochii unui tânăr, dar cu o minte de 30 de ani, pe deplin conștient de ridicolul vieții adulte și concepțiile adulților despre maturitate, a fost hilară. Căci, cum ar fi să ne imaginăm că ne-am întoarce la vârsta tinereții, având cunoștințele despre viață și interacțiunea umană dobândite de atunci? Cum am interacționa cu ceilalți? Cum am vedea lumea dacă am mai avea 17 ani?

Premisa acestei povestiri este că protagonistul este transformat într-un adolescent (cu toate că încă arată ca un adult în vârstă de 30 de ani, dar toată lumea pare să ignore acest lucru). La școală, colegii lui de clasă dezbat despre puritate vs. vulgaritate, ca fiind expresia ultimă a imaturității. Când este forțat să trăiască cu o familie la care îl duce profesorul Pimko, auzim conversații care se referă la modernitate în opoziție cu valorile de modă veche la un nivel absurd. Și în cele din urmă ne confruntăm cu o scenă care se ocupă de problemele de clasă, în persoana lui Mietus, prietenul protagonistului, care încearcă cu disperare să „fraternizeze” cu un servitor.

Romanul începe cu trezirea bruscă, visase că se întorsese în timp. Speriat, face bilanțul vieții de până atunci – lucra, se întâlnea cu diferiți oameni în cafenele, cei de vârsta lui erau căsătoriți, aveau o anumită poziție. Din acest motiv, era privit cu suspiciune, mătușile încercau să îl determine să se stabilizeze, această situație trebuia să se încheie, căci venise vremea „inevitabilului sacrificiu, când bărbatul trebuie să ucidă adolescentul neconsolat, să-și ia zborul, ca fluturele, abandonând trupul larvei. [...] trebuia să mă transfer în forme clare, cristalizate, să mă aranjez, să mă cizelez, să intru în viața socială a celor maturi și să mă conversez cu ei”⁹. Astfel, s-a apucat să scrie o carte, în ideea că, așa, ar atrage o imagine pozitivă asupra lui – s-ar maturiza.

Gombrowicz prezintă lupta pentru propriul eu, captiv între propriul trecut infantil și infantilismul imaginii oamenilor despre el, gândindu-se că, poate, acea neîmplinire, acea dorință a infantilității se datora faptului că provenea dintr-o țară cu ființe inferioare, într-o perioadă de tranziție¹⁰. În acel moment apare Pimko, care îl transformă, îl duce la școală, Josio neputând face nimic și așteptând ca

⁸ Witold Gombrowicz, *Jurnal*, București, Editura Univers, 1998, p. 240.

⁹ Witold Gombrowicz, *Ferdydurke*, București, Editura Univers, 1996, p. 7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 13.

farsa să ia sfârșit. Romanul explorează ideea imaturității. Josio are treizeci de ani, dar nu poate lăsa în urmă pe micul băiat care trăiește în el însuși și nu poate nega acest lucru ca parte a lui. Pimko profită de această imaturitate auto-recunoscută, ceea ce îl face pe Josio ușor de manipulat. El nu are încredere și nu se poate opune manipulărilor lui Pimko.

Familia unde l-a dus profesorul în gazdă, Mlodziak, care în limba poloneză înseamnă tânăr, era o familie modernă, care trebuia să îl învețe naturalețea, deoarece a observat la el „o anumită artificialitate, un fel de poză, tu tot vrei să pari adult”¹¹, iar ei îl vor vindeca de acea dorință. Familia avea o fiică, domnișoară de pension și Josio a înțeles planul lui Pimko – cu ajutorul acesteia, voia „să mă arunce definitiv în tinerețe”¹², căci, dacă s-ar fi îndrăgostit de ea, i-ar fi trecut „cheful de a mai fi adult”¹³.

Există în roman scena școlii, ce prezintă copiii care încearcă cu disperare să fie vulgari și adulți, încât sunt pur și simplu „inocenți în dorința lor de a nu fi inocenți”¹⁴. Profesorii sunt de asemenea prezentați prin lentilele lui Gombrowicz ca fiind la fel de minori și de nebuni ca și elevii lor. Aceștia sunt bătrâni, fără opinii personale, căci doar acest fel de profesori puteau inocula elevilor imaturitatea, „incapacitatea de a trăi, care ar trebui să caracterizeze tineretul [...] Numai cu ajutorul unui personal selectat cum se cuvine vom putea arunca în infantilism întreaga omenire”¹⁵.

Ferdynurke se bazează pe o serie de opoziții: pe de o parte, este lumea maturității, a formelor definite clar – idei și idealuri, convenții și așteptări, în care naratorul a eșuat să intre, să se conformeze vreunui model al maturității sau să-și asume o formă distinctă. În schimb, Josio este irezistibil atras de cealaltă parte a opoziției – de subiecte fără formă, de stări intermediare și de băiețelul din el; cu alte cuvinte, este forțat să revină la o stare copilărească.

Însuși Gombrowicz dezvăluie faptul că „*Ferdynurke* este și o carte despre imaturitate...Omul nu se poate exprima pe sine în exterior nu doar pentru că alții îl deformează, ci, în primul rând, pentru că numai ceea ce este în noi așezat, matur, este apt să fie exprimat, iar tot restul, adică tocmai imaturitatea noastră, este tăcere. [...] toate artele noastre, filosofile, moralitatea ne compromit pentru că ne depășesc și, mai mature decât noi, ne împing spre o regresie infantilă. [...] În adâncul nostru rămânem niște veșnici copilandri”¹⁶. Tot el mărturisește că „omul nu-și iubește maturitatea, pentru că își preferă tinerețea. De aceea conține *Ferdynurke* ambele năzuințe, este « imaginea luptei pentru propria maturitate a cuiva îndrăgostit de imaturitatea sa »”¹⁷.

Preocuparea pentru această temă, cea a maturității, în opoziție cu imaturitatea, poate fi observată și în paginile *Jurnalului*, în care ne-am aștepta să găsim detalii despre viața scriitorului, informații despre convingerile autorului, un autocomen-

¹¹ Witold Gombrowicz, *Ferdynurke*, p. 94.

¹² *Ibidem*, p. 95.

¹³ *Ibidem*, p. 95.

¹⁴ *Ibidem*, p. 25.

¹⁵ *Ibidem*, p. 37.

¹⁶ Witold Gombrowicz, *Jurnal*, p. 242.

¹⁷ *Ibidem*, p. 243.

tariu la propria creație. Contrar așteptărilor, *Jurnalul* lui Gombrowicz, deși conține aceste caracteristici, are caracter de text literar, cu implicații ficționale.

Începutul *Jurnalului*, cu acea repetiție, indică „nu atât exacerbară egotismului, cât faptul că problema principală a *Jurnalului* este Gombrowicz, în multiplele sale ipostaze, dar, în primul rând, aceea de apărător al propriei creații, identități, valori în raport cu atâtea altele. *Jurnalul* are, prin urmare, și un rol justificator menit să înlesnească cititorului interpretarea extensivă a operei și nu una restrictivă, cum s-a întâmplat în cazul romanului *Ferdydurke*”¹⁸.

Fiind adeptul autenticității, atât în viață, cât și în artă, Gombrowicz scrie despre câteva dihotomii, axându-se pe tinerețe – bătrânețe, precizând că „<<Omul se situează între Dumnezeu și Tânăr>>, cu alte cuvinte are două idealuri: divinitatea și tinerețea. Pe de o parte vrea să fie perfect, atotputernic, nemuritor, pe de altă parte vrea să fie proaspăt, înfloritor, viguros. Omul aspiră la perfecțiune, dar se teme de ea, pentru că îl apropie de moarte, respinge imperfecțiunea, dar este atras de ea pentru că înseamnă viață, înseamnă tinerețe, înseamnă frumusețe. Întoarcerea spre tinerețe nu este totuna cu infantilizarea, cu împoponarea. Prima, neconvențională, anarhică, urmărește spargerea formelor, este creatoare, a doua – nivelatoare, încorporează individul într-o masă ușor de manevrat”¹⁹.

Dacă e să asociem imaturitatea cu tinerețea, nu e de mirare că aceasta a devenit una din temele recurente în literatură, întrucât tinerețea este un deziderat al tuturor oamenilor. Despre diferența dintre cele două etape din viața omului, imaturitatea și maturitatea, a scris și Stan Velea, încercând să explice de ce una exercită atracție în defavoarea celeilalte. „În prima etapă, exemplarul uman se află cel mai aproape de unitatea primară ideală, când se arată așa cum este cu adevărat, neinfluențat în niciun fel de norme de conviețuire cu semenii [...] Maturitatea, în schimb, echivalează deprinderea tuturor cutumelor inculcate pentru traiul în colectivitate, individul renunțând treptat la propria identitate de început, pe care și-o ascunde, deformând-o în funcție de ceilalți. [...] Maturitatea e marcată mereu de nostalgia idealității primordiale a imaturității, interacțiunea dintre ele sfârșind obligatoriu cu izbânda primului termen”²⁰.

În perioada exilului în Argentina, Gombrowicz constată cu stupeoare că argentinienii, care aveau o literatură tânără, nu profită de acest lucru, nu își doreau asta, ei voiau să fie egali cu europenii în această privință. El observă „sterilizarea prin maturizare a literaturii. Scriitorii ar fi trebuit să-i adauge literaturii <<sfera imaturității>>”²¹, afirmă Livius Ciocârlie, în *Exerciții de imaturitate*.

Scriitorul polonez mărturisește că s-a refugiat în tinerețe, deoarece „dintotdeauna am avut înclinarea să caut în tinerețe – a mea proprie și cea străină – un adăpost în fața <<valorilor>>, tinerețea este o valoare în sine, care distruge toate

¹⁸ Witold Gombrowicz, *Ferdydurke*, p.258.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 260–261.

²⁰ Stan Velea, *Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi*, Editura Saeculum I.O., București, 2001, p. 383.

²¹ Livius Ciocârlie, *Exerciții de imaturitate*, accesibil la adresa https://books.google.ro/book-s?id=LJBsDAAAQBAJ&pg=PT8&dq=gombrowicz+jurnal&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKE-wi_68DQhv7YAhVDJFAKHURzD_gQ6AEIOzAD#v=onepage&q=gombrowicz%20jurnal&f=false, accesat la 21 ianuarie 2018.

celelalte valori ce nu-i sunt necesare, întrucât ea își este sficientă sieși”²², acest demers fiindu-i ușurat de faptul că arăta tânăr, era tratat de către ceilalți ca un tânăr, mai ales de către cei care nu îl cunoșteau, prin urmare, „și înfățișarea mea, și situația mea, și totala mea eliminare din cultură, și virațiile tainice ale sufletului meu, toate mă împingeau către o inconștiență tinerească, spre autosuficiență”²³.

În prozele lui Gombrowicz, tinerețea este în strânsă legătură cu atracția spre inferior, fiindcă, deși aparține sferelor superioare, aristocratice, este atras de lumea inferioară, „adoră bucătăria, grajdurile, argații, slujnicele. [...] Imaginea care îl va urmări va fi aceea a discuției dintre fratele său Janusz, îmbrăcat în palton și sub umbrelă, cu un argat stând în ploaia șfichiuitoare, fără surtuc și fără căciulă”²⁴. Pornind de la această imagine, scrie acele superbe pagini din *Ferdydurke*, dar pomenește despre această atracție și în *Jurnal*, din vremea când era în Argentina, în Retiro, unde trăiește anumite experiențe alături de oameni ce făceau parte din această lume: „aici, în Retiro, vedeam, ca să mă exprim așa, tinerețea în sine, independentă de sex, simțeam înflorirea speciei umane în forma ei cea mai acută, cea mai radicală și – întrucât era pecetluită de siperare – demoniacă. La asta se adăuga atracția pentru inferior! Mă simțeam atras în jos, spre sferele cele mai de jos, spre tărâmul umilinței, aici tinerețea, umilită o dată ca tinerețe, era supusă unei umiliri și a doua oară, ca tinerețe comună, vulgară, proletară...Și eu, Ferdydurke, repetam partea a treia a cărții mele, istoria lui Mietus, care încerca << să se înfrățească >> cu un argat!”²⁵.

Cei apropiați lui Gombrowicz nu înțelegeau de unde provenea această pasiune pentru tinerețe, pentru frumusețe, scriitorul dorind ca și cultura să se bazeze pe supremația maturității: „pretindeam ca în cultură (bazată pe supremația superiorității, a vârstei, a maturității) să fie dat la iveală curentul ce năvălea de jos, la rândul său făcând să depindă bătrânețea de tinerețe, superioritatea de inferioritate. Pretindeam ca <<Adultul să fie subordonat lui Prâslea>>. Pretindeam ca până la urmă să fie legalizată năzuința noastră spre o continuă întinerire și ca Tinerețea să fie recunoscută ca o valoare separată și autentică, putând schimba relația noastră cu alte valori”²⁶.

Ca o concluzie, atât în *Ferdydurke*, cât și în *Jurnal*, Gombrowicz face apologia acestei etape din viața omului, tinerețea, perioada imaturității, care, în ciuda vârstei fizice, nu ar trebui lăsată să dispară. Pe parcursul paginilor cărților menționate, scriitorul oferă numeroase exemple și argumente în acest sens: „De aceea este important, ba chiar foarte important, să n-o rupem niciodată cu acea perioadă a vârstei umane când frumusețea devine accesibilă – cu tinerețea. Oricare ar fi frumusețea dobândită la o vârstă mai matură, ea va fi întotdeauna incompletă, tarată de lipsa tinereții. Iată de ce frumusețea tânără este o frumusețe nudă, singura care nu trebuie să se rușineze”²⁷.

Mai mult decât atât, în *Ferdydurke*, Witold Gombrowicz utilizează tinerețea

²² Witold Gombrowicz, *Jurnal*, p.173.

²³ Witold Gombrowicz, *Jurnal*, p.173.

²⁴ Witold Gombrowicz, *Ferdydurke*, p.253.

²⁵ Witold Gombrowicz, *Jurnal*, p.175.

²⁶ *Ibidem*, p. 177.

²⁷ *Ibidem*, p. 437.

sau imaturitatea pentru a sublinia necesitatea unei noi direcții a literaturii, pentru că „închistarea în dogmele și Forma trecutului nu aduce decât stagnare, pe când o atitudine imatură, iresponsabilă față de etichete ar putea duce la experimentarea noilor cărări literare”²⁸.

Mircea Mihăieș, în *De veghe în oglindă*, face câteva observații referitoare la *Jurnalul* lui Gombrowicz, care pot fi, însă, aplicate la oricare dintre operele acestuia: „*Jurnalul* lui Gombrowicz, așa cum îl citim prin prisma cărților sale, e cartea unui *self-made-man* al literaturii. A unui personaj excentric, fioros când iubește, și tandru când e negat. Cartea unui mare scriitor care a știut să-și *subjuge pana*, care a căutat mereu să provoace, să *dezmoștească*. S-a aflat mereu în avangardă, expunându-și pieptul vulnerabil, vulnerat de conștiința propriei fragilități”²⁹.

Bibliografie / Bibliography:

BABEȚI, Adriana, *Introducere în geografia literară a Europei Centrale*, Timișoara, Editura Tipografia Universității de Vest din Timișoara, 1998.

BABEȚI, Adriana, UNGUREANU, Cornel (coord.), *Europa Centrală. Memorie, paradis, apocalipsă*, Iași, Editura Polirom, 1998.

GOMBROWICZ, Witold, *Ferdynand*, Traducere, tabel cronologic, postfață și note de Ion Petrică, București, Editura Univers, 1996.

GOMBROWICZ, Witold, *Jurnal*, Selecție, traducere și note de Olga Zaicik, Prefață de Kazimierz Jurczak, București, Editura Univers, 1998.

VELEA, Stan, *Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi*, București, Editura Saeculum I.O., 2001.

Webgrafie / Webgraphy:

BEMBE, Raluca, *Adolescența și Europa Centrală la începutul secolului al XX-lea. Investigarea numitorilor comuni*, accesibil la adresa <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=397594>, accesat în data de 21 ianuarie 2018.

CIOCĂRLIE, Livius, *Exerciții de imaturitate*, accesibil la adresa https://books.google.ro/books?id=LJBsDAAQBAJ&pg=PT8&dq=gombrowicz+jurnal&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwi_68DQhv7YAhVDJFAKHURzD_gQ6AEIOzAD#v=onepage&q=gombrowicz%20jurnal&f=false, accesat la 21 ianuarie 2018.

MIHĂIEȘ, Mircea, *De veghe în oglindă*, accesibil la adresa https://books.google.ro/books?id=eAZrDAAQBAJ&pg=PT216&dq=gombrowicz+jurnal&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwi_68DQhv7YAhVDJFAKHURzD_gQ6AEILzAB#v=onepage&q=gombrowicz%20jurnal&f=false, accesat în 21 ianuarie 2018.

²⁸ Raluca Bembe, *op. cit.*, p. 196.

²⁹ Mircea Mihăieș, *De veghe în oglindă*, accesibil la adresa https://books.google.ro/books?id=eAZrDAAQBAJ&pg=PT216&dq=gombrowicz+jurnal&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwi_68DQhv7YAhVDJFAKHURzD_gQ6AEILzAB#v=onepage&q=gombrowicz%20jurnal&f=false, accesat în 21 ianuarie 2018.